

SZKIC CHRYSOLOGII KLEMENSA ALEKSANDRYJSKIEGO W ŚWIETLE ONOMASTYKI PIERWSZEJ KSIĘGI „PEDAGOGA”

Pragnący zapoznać się z chrystologią Klemensa Aleksandryjskiego znajdzie na interesujący go temat szereg artykułów i monografii¹, wśród których na czoło wysuwają się prace P.B.Pade'a, "Λόγος Θεός. Untersuchungen zur Logos - Christologie des Titus Flavius Clemens von Alexandrien"² i E.Faschera, "Der Logos - Christus als göttlicher Lehrer bei Clemens von Alexandrien"³. Autorzy obu rozpraw wykazują, że ideą wiodącą i centrum całej chrystologii Klemensa jest idea Logosu, który istniejąc jako druga osoba Boska, jako Syn Boga Odwiecznego zstąpił na ziemię i objawił się w ciele jako Jezus Chrystus⁴. Tenże Logos jest Stwórcą, Nauczycielem i Wychowawcą⁵. Z prac tych korzystał niewątpliwie w swym podręczniku J.Quasten przy omawianiu teologii Klemensa Aleksandryjskiego, gdzie stwierdził, że zbudował on system teologiczny biorąc za punkt wyjścia i fundament całej swej nauki ideę Logosu⁶. Pojęcie to zdominowało według Quastena całą teologię Klemensa i całe jego myślenie. Podkreśla, że Logos jest Zbawicielem, Stworzycielem nowego życia; Chrystus jako Logos Wcielo-ny jest Bogiem i człowiekiem. Na koniec jeszcze raz powtarza, że idea Logosu stanowi centrum systemu teologicznego Klemensa i kształtuje całą jego myśl religijną⁷. W relacji Quastena logocentryzm Klemensa

-
- 1 The Christology of Clement of Alexandria, "Journal of Theological Studies" 5/1904/ 123-136; R.P.Casey, Clement and the Two Divine Logoi, "Journal of Theological Studies" 25/1923/ 43-56; M.Pellegrino, La catechesi cristologica di S.Clemente Alessandrino, Milano 1940; A.Brontesi, La soteria in Clemente Alessandrino, Roma 1972, 297-340.
 - 2 Rom 1939.
 - 3 Studien zum Neuen Testament und zur Patristik /TU 77/, Berlin 1961, 193-207.
 - 4 P.B.Pade, dz.cyt. 173.
 - 5 E.Fascher, dz.cyt. 207.
 - 6 J.Quasten, Patrology, vol. II, Utrecht 1953, 21-23 /"The Doctrine of the Logos"/.
 - 7 J.Quasten, dz.cyt. 23: "Thus the idea of the Logos is the centre of Clement's theological system and of all his religious thinking".

Aleksandryjskiego nie podlega dyskusji, jest oczywisty i totalny.

Wytrawni czytelnicy Klemensa bez trudu zorientują się, że opinia ta, najdelikatniej mówiąc, jest mocno przerysowana, bazująca na zbyt łatwym uproszczeniu. Obraz chrystologii Klemensa jest o wiele bogatszy i bardziej złożony, choć w ramach niniejszego artykułu niełatwo będzie to udowodnić. Spróbujmy jednak to uczynić, obierając nowszą metodę badań nad Klemensem, która preferuje śledzenie typowych dla obranej problematyki terminów we wszystkich jego dziełach⁸. Ze względu na szczupłość ram niniejszego opracowania ograniczono się wyłącznie do pierwszej księgi "Pedagoga". W dziele tym prześledzono wszystkie określenia rzeczownikowe i przymiotnikowe odnoszące się do osoby Chrystusa, mając na uwadze ich rodzaj i częstotliwość występowania.

1. Onomastyka chrystologiczna I księgi "Pedagoga"

a/ Określenia rzeczownikowe⁹

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce	
1.	Αἰώς	/J 1,1/	Słowo	127	1,1; 1,2 /2x/; 1,3 ¹⁰
2.	Κύριος	/Mt 8,2/	Pan	105	7,1; 8,2; 9, 4 ¹¹

- 8 Tę metodę badań obrali przy pisaniu swych prac o Klemencie: A.Brontesi, *La soteria in Clemente Alessandrino*, Roma 1972; M.Berciano, *Kairos. Tiempo humano e historico - salvifico en Clemente de Alejandria*, Burgos 1976; F.Drażczkowski, *Kościół - Agape według Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1983.
- 9 Przez określenia rzeczownikowe rozumiemy rzeczowniki, przymiotniki w funkcji rzeczownikowej oraz imiesłowy przymiotnikowe w funkcji rzeczownikowej.
- 10 c.d. /2x/; 1,4; 2,1 /2x/; 3,3 /2x/; 4,1; 5,2; 6,1 /2x/; 6,2; 8,2; 9,3; 9,4 /2x/; w tytule rozdz. IV; 13,2; 14,5; 15,3 /2x/; 17,1; 23,2; 24,4; 25,1; 25,2; 25,3; 31,1; 31,2; 33,2; 33,3; 35,3; 36,1 /2x/; 36,5; 37,3; 40,2; 41,3; 42,1; 42,2; 42,3; 43,2 /2x/; 43,3 /3x/; 43,4; 45,2; 46,1; 47,2; 47,3 /3x/; 47,4 /3x/; 49,3; 49,4; 50,4; 51,1 /2x/; 53,3 /2x/; 57,1; 57,3; 58,1; 58,2;

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce
3.	Παιδαγωγός	Wychowawca	72	Spis treści: I, II, III ¹²
4.	Χριστός /Mt 1,1/	Chrystus	48	15,2; 18,2; 18,3 ¹³
5.	Υιός /Łk 1,11/	Syn	23	4,1; 12,5; 20,2 /2x/ ¹⁴
6.	Ἰησοῦς /Mt 1,16/	Jezus	22	12,3; 16,1; 23, 2 ¹⁵
7.	Θεός /J 1,1/	Bóg	16	4,1 /2x/; 7,1 /2x/ ¹⁶
8.	Ποιμὴν /J 10,11/	Pasterz	11	37,3; 52,2 /2x/ ¹⁷
9.	Σωτὴρ /Ef 5,23/	Zbawca	7	6,3; 27,3; 43,1 ¹⁸

- 59,1 /2x/; 59,2; 60,1 /2x/; 60,2 /2x/; 61,1; 62,3 /2x/; 62,4;
63,1; 63,3; 65,3; 66,5; 67,3; 69,2; 69,3; 71,3; 72,2; 74,4; 75,1;
82,3; 84,1; 89,1 /2x/; 91,3; 93,2; w tytule rozdz. XI; 96,1;
96,3; 97,1; 97,2; 98,3; 99,1 /2x/; 100,1; w tytule rozdz. XIII;
101,1 /7x/; 101,2 /3x/; 101,3; 102,1; 102,2; 102,4.
- 11 c.d. 10,1; 11,2; 12,2; 12,4; 12,5; 13,2; 14,4; 16,1; 17,3; 18,1;
18,2; 20,1; 23,1 /4x/; 23,2 /3x/; 24,1; 25,2; 26,1; 28,2; 28,5;
31,2; 36,1; 36,5; 37,2; 37,3; 38,2; 38,3; 41,3; 42,2 /2x/; 42,3;
43,2; 43,3 /2x/; 44,1; 45,4; 47,1; 47,2 /2x/; 49,2; 49,4; 50,1;
52,1; 56,2; 57,2; 57,4; 58,1; 58,2; 59,3; 60,3; 61,2 /2x/; 62,1
/2x/; 62,3; 66,2; 66,4; 67,2; 68,2; 68,3; 69,3; 70,1; 71,1; 72,2;
73,1 /3x/; 75,2; 75,3; 77,1 /2x/; 77,3 /2x/; 77,4 /2x/; 78,1;
78,2; 78,4 /2x/; 80,1; 81,3; 83,1; 83,3; 84,4; 85,2; 90,1; 90,2;
91,1; 91,2; 91,4; 93,1 /2x/; 94,3; 95,2; 97,3; 98,3.
- 12 c.d. IV, VII, XII; w tytule rozdz. I; 1,4 /2x/; 2,1; 4,1; 5,1;
5,2; 6,1; 6,2; w tytule rozdz. III; 8,3; 9,1; w tytule rozdz. IV;
10,2; 31,1; 32,2; 42,3; 51,3; 53,2; 53,3; 54,2; 54,3; 55,2 /2x/;
56,1; 56,2; 56,3; 56,4; 57,1; 57,3 /2x/; 58,1; 59,2; 60,2 /2x/;
60,3; 61,2; 61,3; 62,2; 66,2; 68,1; 74,3; 75,1; 76,1; 78,1; 81,1;
83,3; 84,1 /2 x/; 84,3; 85,1; 87,2; 89,3; 90,1; 92,2; 97,1;
97,2 /2x/; w tytule rozdz. XII; 98,1; 98,3; 100,2; 100,3 /2 x/.
- 13 c.d. 18,4 /2x/; 19,2; 20,2; 21,4; 22,2; 23,1; 25,2; 27,1; 30,3;
31,1 /4x/; 32,4; 34,2 /2x/; 34,5; 35,1; 35,2; 35,3 /2 x/; 36,2
/2x/; 37,2; 40,2; 41,3; 43,1; 46,1 /2x/; 49,3; 49,4; 52,2 /2x/;
53,1; 60,1; 70,2; 73,2; 90,2; 97,1; 98,1; 98,3; 98,4; 99,2; 102,4.
- 14 c.d. 24,1; 24,4; 25,2; 28,5; 29,1; 33,4; 53,1 /2x/; 60,3; 71,3;
73,1 /2x/; 74,1 /2x/; 88,2 /2x/; 97,2 /2x/.
- 15 c.d. 31,1 /2x/; 32,2; 39,1; 43,3; 52,2; 53,2; 55,2; 60,1; 60,2;
60,3 /2x/; 71,3; 72,2; 73,2 /2x/; 83,3; 97,2; 98,1.
- 16 c.d. 24,2; 24,3 /2x/; 25,2; 55,2 /2x/; 56,2 /2x/; 57,2; 57,3;
62,4; 97,3.

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce
10.	Παιδίον /Mt 2,8/	Dzieciq	7	24,1 /2x/; 24,2 ¹⁹
11.	Τροφή	Pokarm	7	41,3; 43,2 ²⁰
12.	Κριτής /2 Tm 4,8/	Sędzia	5	4,2; 58,2 /2x/; 67,3; 86,1
13.	Διδάσκαλος /Mt 8,19/	Nauczyciel	4	3,3; 25,2; 32,2; 58,1
14.	Άιμα	Krew	4	47,2; 47,3; 47,4 /2x/
15.	Άνδρ /2 Kor 11,1/	Mąż	3	18,1; 18,2; 18,4
16.	Κεφαλή /Ef 4,12/	Głowa	3	18,4 /2x/; 22,3
17.	Άγγελος /Iz 9,5/	Zwiastun	3	24,1; 59,1 /2x/
18.	Γάλα	Mleko	3	42,1; 45,2; 47,2
19.	Άστος /J 6,35/	Chleb	3	46,2 /2x/; 47,2
20.	Καθηγούμεν	Kierownik	3	1,1; 55,2; 58,1
21.	Ήγειμν /Mt 2,6; Ml 5,1/	Przewodnik	2	1,3; 65,3
22.	Ίατρος /Mt 9,12/	Lekarz	2	6,1; 6,2
23.	Μαροία /1 Kor 1,24/	Mądrość	2	6,2; 97,3
24.	Βασιλεύς /Mt 27,11; Zach 9,9/	Król	2	15,2; 22,3
25.	Νήπιος	Niemowlę	2	24,2; 24,4
26.	Πατήρ /Iz 9,5/	Ojciec	2	24,2; 42,3
27.	Άρνός του Θεού /J 1,29/	Baranek Boży	2	24,4 /2x/
28.	Τροφεύς	Żywiciel	2	42,3; 43,3
29.	Πνεσμα	Duch	2	43,3 /2x/
30.	Ματρός του Πατρός	Pierś Ojca	2	43,4 /2x/
31.	Πηγή /Ap 21,6/	Źródło	2	45,2; 83,3
32.	Καθηγουμενος	Przewodnik	2	53,2; 83,3
33.	Δημιουργός /Hbr 11,10/	Stwórca	2	74,1; 97,3
34.	Δεσπότης /Ap 6,10/	Władca	2	84,3; 84,4

17 c.d. 53,2; 53,3; 83,3; 84,1 /2x/; 84,2; 85,2; 97,3.

18 c.d. 83,2; 83,3; 98,3; 100,1.

19 c.d. 24,3 /2x/; 24,4; 52,1.

20 c.d. 43,3; 45,2; 46,1; 47,2; 99,1.

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsca
35.	Κόκκος γόππος	Ziarno gorczycy	2	86,1; 86,2
36.	Διόκονος/Rz 15,8/	Sługa	1	4,1
37.	Εικόων /2 Kor 4,4/	Wzór	1	4,2
38.	Ἐπιπόδες	Znachor	1	6,1
39.	Ἄνθρωπος /J 19,5/	Człowiek	2	7,1 /2x/
40.	Πολοδάμνης	Ujeżdżacz	1	15,3
41.	Μονόκερος	Jednorożec	1	17,1
42.	Ἱερεῖον	Ofiara	1	23,1
43.	Σύμβουλος /Iz 9,5/	Doradca	1	24,2
44.	Ἄρχων εἰρήνης/Iz 9,5/	Książę Pokoju	1	24,2
45.	Καρπός τῆς Παρθένου /Lk 1,42/	Potomek Dziewicy	1	41,3
46.	Μήτηρ	Matka	1	42,3
47.	Ποταμός ἐλαίου	Strumień oleju	1	45,2
48.	Βρῦμα	Pożywienie	1	47,2
49.	Σάρξ	Ciało	1	47,2
50.	Μέλι	Miód	1	51,1
51.	Παιδευτής	Wychowawca	1	53,3
52.	Ἀλεξίπτης	Trener	1	57,1
53.	Πρόσωπον τοῦ θεοῦ	Oblicze Boga	1	57,2
54.	Προφήτης /J 9,17/	Prorok	1	60,3
55.	Στρατηγός	Dowódca	1	65,3
56.	Ἄμπελος /J 15,1/	Krzew winny	1	66,4
57.	Μάχαιρα /Hbr 4,12/	Miecz	1	66,5
58.	Φωταγωγῆσων	Oświecających drogę	1	83,3
59.	Ζωή /J 11,25/	Życie	1	83,3
60.	Ἄλφα /Ap 1,8/	Alfa	1	36,1
61.	Ω /Ap 1,8/	Omega	1	36,1
62.	Τέλος /Ap 21,6/	Kres	1	36,1
63.	ὁ ἐν τῷ Πατρὶ /J 14,10/	Ten, który jest w Ojcu	1	4,1
64.	ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς /Ps 109,1; Mt 22,44/	Siedzący po prawicy Ojca	1	4,1
65.	ὁ Παρορμητικός	Pobudzających	1	1,3

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce
66.	ὁ Ἀπόλυτος...παθῶν	Wolny od namiętności	1	4,2
67.	ὁ Παιώνιος	Uzdrowiający	1	6,1
68.	ὁ Δημιουργήσας τον ἀνθρώπου	Stwórca człowieka	1	6,2
69.	ὁ Μονογενής /J 1,18/	Jednorodzony	1	8,2
70.	ὁ Δίκαιος /Lk 23,47/	Sprawiedliwy	3	47,4; 87,3; 89,3
71.	ὁ Τέλειος/Ef 4,13/	Doskonały	2	25,3; 52,3
72.	ὁ Καλὸς /J 10,11/	Piękny	1	53,2
73.	ὁ Πειθήνιος	Kierujący	1	61,1
74.	ὁ Κάμων ὑπερ ἡμῶν	Trudzący się dla nas	1	85,1
75.	ὁ... ὑπερ ἡμῶν τὴν φυγὴν ἐπιδιδούς /J 10,11/	Dający za nas życie /duszę/	1	85,2
76.	ὁ Ἀγαπητός /Mt 17,5/	Umiłowany	1	97,2
77.	ὁ Ἐγαπημένος /Mt 17,5/	Umiłowany	1	43,3
78.	ὁ Ὑποθετικός	Doradzający	2	1,2; 1,4
79.	ὁ Παραμυθητικός	Pocieszający	1	1,2
80.	ὁ Θεραπευτικός	Służebny	1	1,4
81.	ὁ Διδασκαλικός	Nauczający	1	2,1
82.	ὁ Ἀηλωτικός	Wskazujący	1	2,1
83.	ὁ Ἀποκαλυπτικός	Objawiający	1	2,1
84.	ὁ Πατρικός	Ojcowski	1	6,1
85.	ὁ σὰρξ Γενόμενος /J 1,14/	Przyjmujący ciało	1	9,4
86.	Ἀρχή /Ap 21,6/	Początek	1	36,1
87.	ὁ τοῦ ἡμετεροῦ συμφέροντος Ἐστοχασμένος	Oddający się dla naszego dobra	1	89,3

b/ Określenia przymiotnikowe

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce
1.	ἀγαθός	dobry	9	64,3; 66,2; 70,2; 74,1; 85,1; 85,2; 97,2; 97,3; 98,3

Λρ.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce
2.	δίκαιος	sprawiedliwy	9	17,2; 47,4 /2x/; 71,3; 74,1; 87,3; 89,1; 89,3; 97,2
3.	φιλόναρθος	kochający człowieka	6	55,2; 58,2; 63,1 /2x/; 64,3; 85,2
4.	θεός	boski	5	75,1; 81,1; 97,3; 100,2; 15,3
5.	τέλειος	doskonały	4	25,3 /3x/; 24,3
6.	πατριός	ojcowski	3	6,1; 84,1; 97,3
7.	ἅγιος	święty	3	6,1; 42,1; 55,2
8.	ἀναμάρτητος	bezgrzeszny	2	4,1; 4,2
9.	ἀνεπίλητος	bez zarzutu	2	4,1; 62,2
10.	σωτήριος	zbawczy	2	60,3; 74,2
11.	ἀληθινός	prawdziwy	2	66,4; 97,2
12.	δρθός	prawy	2	w tytule rozdz. XIII; 101,1
13.	ἄχραντος	nieskalany	1	4,1
14.	ἀπαθής	niewzruszony	1	4,1
15.	ἀπολύτος παθῶν	wolny od namięt- ności	1	4,2
16.	πλούσιος χάρισμασι	bogaty w łaski	1	6,4
17.	πρῶτος	łagodny	1	15,2
18.	λογικός	rozumny	1	29,5
19.	χρηστός	zaczny	1	44,1
20.	τρέφοντας	karmiący	1	51,3
21.	αὔχοντας	dający wzrost	1	51,3
22.	σοτήζοντας	oświecający	1	51,3
23.	καλός	piękny	1	53,2
24.	κηδεμονικός	troskliwy	1	53,2
25.	μυστικός	mistyczny	1	59,1
26.	ἄριστος	najlepszy	1	62,2
27.	ἐν μόνος	jeden jedyny	1	74,1
28.	πανάγιος	najświętszy	1	84,1
29.	παντοκράτωρ	wszechmoony	1	84,1
30.	κεκηνηκός	zmęczony	1	85,1

Lp.	Termin grecki	Znaczenie	Ilość	Miejsce
31.	μεγαλόδωρος	hojny	1	85,2
32.	μεγαλοφελής	wielce pożyteczny	1	85,2
33.	σπελοδόμενος	plodny	1	96,1
34.	ἀληθός	prawdziwy	1	87,1
35.	ἕν	jeden	1	97,2
36.	γνήσιος	prawy	1	87,2
37.	κεκοσμημένος	przyozdobiony	1	97,3
38.	κεκληρωμένος	przeznaczony	1	99,1
39.	δυναστής	mocny	1	24,2
40.	πρακτικός	praktyczny /energiczny/	1	2,1
41.	σάρξ γενόμενος	przyjmujący ciało	1	9,4
42.	ἄνθρωπον γενόμενος	przyjmujący człowieczeństwo	1	24,4
43.	ἥπιος	miły	1	37,3
44.	ἀνεπιμένος	delikatny	1	37,3
45.	συνεστραμμένος	stały	1	37,3
46.	οὐράνιος	niebiański	1	1,3
47.	ἀκηλίωτος	bez skazy	1.	4,2
48.	βασιλείος	królewski	1	22,3
49.	θραυμαστός	wspaniały	1	24,2
50.	αιώνιος	odwieczny	1	24,2
51.	πνευματικός	duchowy	1	41,3
52.	ζωτικός	życiodajny	1	83,3
53.	μέγας	wielki	1	65,3

2. Sto czterdzieści imion Chrystusa Boga Zbawiającego

Przedstawiony w poprzednim paragrafie materiał skłania do wielu refleksji i wniosków. Pierwsza księga "Pedagoga", jak wiadomo, stanowi zaledwie cząstkę dorobku pisarskiego Klemensa z Alek-

sandrii. W tym niewielkim dziele, liczącym w wydaniu O.Stählina zaledwie 63 strony tekstu²¹, zgromadził autor przebogaty materiał dotyczący nomenklatury chrystologicznej. Jeśli potraktować łącznie określenia rzeczownikowe i przymiotnikowe, to na pytanie kim jest Chrystus można udzielić 140 różnych, wzajemnie uzupełniających się, poprawnych odpowiedzi. Klemens pragnął, w miarę możliwości, ukazać całe bogactwo i różnorodność treści, cech i funkcji, jakie łączy się z Bogiem - Człowiekiem, Jezusem Chrystusem. Ten szeroki wachlarz różnych nazw i określeń, dzięki którym otrzymujemy "portret Chrystusa" wielowymiarowy i wieloaspektowy, nie wyczerpuje bynajmniej całej onomastyki chrystologicznej. W trakcie narracji autor nasz, w uniesieniu i jakby w euforii stwierdza, że Chrystus właściwie jest wszystkim. Sąd ten powtórzył też dwukrotnie w pierwszej księdze "Pedagoga": "Pan jest wszystkim" /ὅ πάντα ὁ κύριος; 47,2/; "Słowo Boże jest wszystkim /ὁ λόγος τὰ πάντα/ dla niemowlęcia tj. ludu Bożego: ojcem, matką, wychowawcą i żywicielem" /42,3/.

By nie pogubić się w tym labiryncie imion, nazw i określeń, spróbujmy uporządkować ten niezwykle bogaty materiał w oparciu o jakąś ideę wiodącą. Wbrew sugestiom na początku cytowanych autorów, taką linią wiodącą, czy osią, wokół której będzie można ustawić wszystkie określenia, będzie nie idea Logosu, lecz idea Boga Zbawiciela. Obserwacje nasze potwierdzają nowsze badania A.Brontesiego, który w swej obszernej, wyżej cytowanej monografii "La soteria in Clemente Alessandrino" stwierdza, że idea zbawienia jest główną i naczelną zasadą całej twórczości Klemensa. Wyraz "zbawienie" /σωτηρια/ jest terminem streszczającym całą Bożą pedagogię i wszystkie wysiłki człowieka dążącego do zbawienia²².

21 Clemons Alexandrinus, Bd.I: Protrepticus und Paedagogus, ed. O.Stählin, Leipzig GCS 12, 89-152.

22 A.Brontesi, dz.cyt., 597: "qual é il posto della soteria nel Corpus Clementino? è un ruolo motivante, al punto che se fosse tolta la salvezza, il Corpus non sarebbe scritto. ... Sovente infatti soteria è il termine riassuntivo di tutta la pedagogia divina e di tutto lo sforzo anagogico dell'uomo". Por. Tamże, 178 i 424.

Należy przy tym dodać, że termin "zbawienie" / σωτηρία / w wykładzie Klemensa ma bardzo szeroki zakres znaczeniowy. W głównej mierze zbawienie - to proces upodobniania się do Boga²³, realizowany przez całe życie człowieka dążącego poprzez poszczególne etapy hierarchii doskonałości²⁴. Zbawienie jest procesem, który ciągle trwa, jest stałym wybawianiem człowieka ze wszystkich nieszczęść, w jakich on tkwi i w jakie ciągle popada. Proces ten realizuje się poprzez działanie zbawcze Chrystusa i współdziałanie człowieka²⁵. Cały rodzaj ludzki potrzebuje stale tak rozumianego zbawienia: "Słusznie zatem, chorzy, potrzebujemy Zbawiciela, błądzący - Przewodnika, ślepi - Dawcy światła, łaknący - Źródła życiodajnego, z którego pijąc nigdy nie będziemy odczuwać pragnienia, umarli - Życia, owce - Pasterza, dzieci - Wychowawcy, a cała ludzka natura - Jezusa, abyśmy pozbawieni Przewodnika i grzeszni, nie zostali w końcu skazani na potępienie, lecz, oddzieleni od plew, złożeni zostali w spichrzu ojcowskim"²⁶.

W powyższym cytacie punktem wyjścia jest określenie różnych nieszczęść, w które człowiek popadł lub stanu niewystarczalności, jaki cechuje człowieka z samej jego natury. Chorzy, błądzący, ślepi, umarli, to ci, którzy popadli w nieszczęście i potrzebują kogoś, kto by ich wyrwał z tego stanu. Chrystus wybawia chorych - z choroby, ślepych - wrywa z ich ślepoty, umarłych wybawia ze śmierci, błądzących - z błędu. Druga grupa to ci, którzy są niesamodzielnymi, którzy potrzebują pomocy kogoś drugiego dla realizacji celu swego życia. Do tej grupy należą dzieci, które potrzebują rodziców, wychowawców i opiekunów, owce, które potrzebują pasterza. Należący do tej grupy są z natury słabi, bezbronni, niesamodzielnymi. Chrystus jest

23 Tamże 601: "perché fundamentalmente salvezza é imitazione di Dio, ...".

24 F. Drączkowski, Kościół - Agape według Klemensa Aleksandryjskiego, Lublin 1983, 64, 74, 81.

25 A. Brontesi, dz. cyt. 258, 310, 21, 601.

26 Pedagog I 83, 3. Wszystkie teksty z I księgi "Pedagoga" cytuję w przekładzie ks. Tadeusza Putona: Pedagog - Księga I Klemensa Aleksandryjskiego. Wstęp, tłumaczenie, komentarz, Lublin 1977 /mps BKUL, Fil. Klas. m. 181/ 113.

dla nich Zbawicielem, ponieważ pomaga im w osiągnięciu życia, które On sam już posiada z Ojcem i Duchem Świętym, prowadząc ich do zbawienia. Dla obu grup Chrystus jest Zbawicielem.

Syntetycznie można ująć kondycję ludu Bożego w sześciu kategoriach: umarli, chorzy /grzeszni/, głodni, dzieci, błądzący /owce/, ślepi. Chrystus ratuje swój lud z każdej operacji i słabości. Odpowiedź na pytanie, kim jest Chrystus Zbawiciel, można również ująć w sześciu głównych punktach. Relacje te będą przedstawiały się następująco:

	Lud Boży	Chrystus
I	Umarli	Bóg - Życie prawdziwe
II	Chorzy /grzeszni/	Boski Lekarz
III	Głodni	Pokarm Życia
IV	Dzieci	Boski Wychowawca
V	Błądzący /owce/	Pasterz, Władca, Przewodnik
VI	Ślepi	Światło, Nauczyciel

Ad I: C h r y s t u s B ó g - Ż y c i e p r a w d z i -
w e. Jedynie prawdziwe życie jest w Bogu. "Nie znać Boga - to nie żyć, a znać i obcować z Nim, miłować Go i upodabniać się do Niego - to jedynie jest życie"²⁷. Bóg został określony jako Miłość - Agape²⁸, ta zaś najkrócej definiuje się jako "wspólnota życia"²⁹. Bóg więc jest życiem, jest wspólnotą życia Ojca, Syna i Ducha Świętego.

W I księdze "Pedagoga" na pierwszym planie akcentowane jest Bóstwo Chrystusa, który określany jest jako:

- Bóg moony / θεός δυναστης 24,2/
- święty Bóg / ἅγιος θεός 55,2/
- Słowo Bóg / λόγος θεός 4,1/
- Ojciec odwieczny / πατήρ αἰώνιος 24,2/

27 Clemens Aleksandrinus, Quis dives salvetur 7,3, tłum. J.Czuj, Jaki bogacz zostanie zbawiony, Warszawa 1953, 9.

28 1 J 4,16; por. Clemens Aleksandrinus, Stromateis /cytuje: Strom/ IV 100,5; 113,4; V 13,1.

29 Strom II 87,2; por. F.Drażczkowski, Kościół - Agape, dz.cyt., 69-90.

-- Początek i Koniec / ἀρχὴ καὶ τέλος 36,1/

-- Alfa i Omega / ἄλφα καὶ ὦ 36,1/

-- Oblicze Pana / τὸ πρόσωπον κυρίου 70,1/

-- Oblicze Boga / πρόσωπον τοῦ θεοῦ 57,2/.

Chrystus jest Bogiem, drugą osobą Trójcy św., Synem Ojca Przedwiecznego. Ten fakt, że Chrystus jest Synem znajduje wyraz w następujących określeniach:

-- Syn Boga / τοῦ θεοῦ υἱός 24,4/

-- Chrystus Syn Boga / Χριστὸς τοῦ θεοῦ υἱός 23,1/

-- Słowo doskonałe zrodzone z doskonałego Ojca / λόγος τέλειος

. ἐκ τελείου φύτος τοῦ πατρός 25,3/

-- Syn Sprawiedliwego / υἱός τοῦ δικαίου 73,1/

-- Syn Stwórcy / υἱός τοῦ δημιουργοῦ 73,1/

-- Jednorodzony / μονογενής 8,2/.

Klemens nie przestaje na stwierdzeniu, że Chrystus jest Bogiem i Synem. W swej nomenklaturze chrystologicznej uwzględnia określenia, które oznaczają relacje: Syn - Ojciec. Boskie Słowo jest określane jako:

-- Ten, który siedzi po prawicy Ojca / ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρός/

-- Ten, który jest w Ojcu / ὁ ἐν τῷ πατρὶ 4,1/

-- Syn w Ojcu / υἱός ἐν πατρὶ 24,3/.

Jako Bóg prawdziwy jest życiem, jest jedynym źródłem i dawcą życia prawdziwego. Stąd określaný jako:

-- Życie ζωή 83,3/

-- Źródło tryskające życiem πηγὴ ζωῆς βρῦουσα 45,2/

-- Źródło życiodajne / πηγὴ ζωτικῆ 83,3/.

Bóg zapragnął swoje życie przekazać człowiekowi, ponieważ kocha człowieka. Chrystus Boski Logos - Słowo niebiańskie / λόγος τῶν οὐρανῶν 46,1/

określany jest jako:

-- Słowo kochające wszystkich ludzi / ὁ πάντα φιλάνθρωπος λόγος 3,1/

-- Bóg kochający człowieka / ὁ φιλάνθρωπος θεός 55,2/.

By dać człowiekowi życie, sam stał się człowiekiem, przyjął ludzką naturę z Maryi Dziewicy. Stąd określaný jest jako:

-- Bóg nieskalany w ludzkiej postaci / θεὸν ἐν ἀνθρώπου σχήματι

. ἄχραντος 4,1/

- Duch, który przyjął ciało / πνεῦμα σαρκούμενον 43,3/
- Bóg Słowo, które dla nas stało się człowiekiem / θεός λόγος
δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος γενόμενος 24,4/
- Potomek Dziewicy / ὁ τῆς παρθένου καρπός 41,3/
- Syn Dawida / ὁ υἱός Δαυΐδ 12,5/.

By nam wysłużyć dostęp do życia cierpiał, stał się Barankiem Bożym złożonym w ofierze. Stąd określany jako:

- Słowo, które będzie cierpieć / λόγος πεισόμενος 47,4/
- Ofiara / ἱερεῖον 23,1/
- Baranek Boży / ὁ ἀμνός τοῦ θεοῦ 24,4/.

Przez mękę i śmierć na krzyżu Chrystus wysłużył nam dostęp do życia prawdziwego. Przez obmycie wodą chrztu włączył nas do tego życia, które ma z Ojcem i Duchem Świętym. Jest On więc:

- Prawdziwym krzewem winnym / ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή 66,4/
- Bogaty w łaski / πλούσιος χάρισμασι 6,4/.

Ad II: C h r y s t u s B o s k i L e k a r z .

W terminologii Ojców Kościoła grzech jest chorobą duszy. Chorzy są ci, którzy są uwikłani w zło. Chrystus jako Bóg całkowicie wolny jest od zła i wszelkiego grzechu; jest święty i doskonały, określany jako:

- Najświętszy / πανάγιος 84,1/
- Doskonały / τέλειος 25,3/
- Święty / ἅγιος 6,1/
- Wzór bez skazy / εἰκὼν ἀκηλίδωτος 4,2/
- Bezgrzeszny / ἀναμάρτητος 4,1/
- Całkowicie wolny od ludzkich namiętności / ἀπόλυτος εἰς τὸ
παντελὲς ἀνθρώπων παθῶν 4,2/
- Jedyne małżeństwo doskonałości / ἀνὴρ ὁ μόνος ἐν
δικαιοσύνῃ τέλειος 18,4/
- Dzieciątka doskonałe / τὸ παιδίον τέλειον 24,3/
- Sługa woli Ojcowskiej / πατρικῆς θελήματι διάκονος 4,1/.

Będąc świętym i doskonałym, czyli w terminologii Ojców "zdrowym", Chrystus może udzielać "zdrowia", tj. świętości i doskonałości innym. Tak jak był jedynym źródłem życia jako Bóg, tak też jest jedynym źródłem świętości i jedynym lekarzem zdolnym uleczyć od zła. Stąd określany jest jako:

- Jedyny lekarz ludzkich chorób moralnych / μόνος ἀνθρώπων
 ιατρὸς τῆς ἀρρωστημάτων 6,1/
 - Lekarz całej ludzkiej natury / ὁ πανακτὴς ἀνθρωποτῆτος ἱατρὸς 6,2/
 - Święty zaklinacz chorej duszy / ἐπιθεὸς ἅγιος νοσοῦσης ψυχῆς 6,1/
- Chrystus jest lekarzem, który obcina to, co niepotrzebne i martwe.
"Nie podcinany szczerp winny zbyt bujnie wyrasta w drzewo; tak też
i człowiek". Słowo, które jest Mieczem / ἡ μάχαιρα 66,5/, obcina
nadmiernie wybujałe pędy, zmuszając naturalne skłonności "do przyno-
szenia owocu" /66,4-5/. Słowo Bóg jest również lekarstwem, ponieważ
goi rany grzechowe. Dlatego określany jest jako:
- Strumień oleju / ποταμὸς ἐλαίου 45,2/.

Ad III: C h r y s t u s P o k a r m Ż y o i a

Boski Zbawiciel jest jedynym pokarmem, który zdolny jest zaspokoić
wszelki głód człowieka. Karmi lud Boży różnorodnym pokarmem. Dlatego
określany jest jako:

- Żywiciel ludu młodego /dosłownie: żywiciel dziecka, którym jest
 lud Boży; τροφεὺς τῆ νηπίου 42,3/
- Chrystus pożywienie niemowląt / Χριστὸς ἡ τροφή τοῖς νηπίοις 46,1/
- Pokarm niemowląt / ἡ τροφή τῶν νηπίων 43,2/
- Święte mleko / ἅγιον γάλα 42,1/
- Pokarm duchowy ludzi dojrzałych / τροφή πνευματικῆ τοῖς
 σώφοισιν 41,3/
- Pokarm prawdy / ἡ τροφή τῆς ἀληθείας 45,2/
- Chleb niebian / ἄρτος οὐρανῶν 46,2/
- Chleb Boga / ἄρτος τοῦ θεοῦ 46,2/
- Pożywienie / βρώμα 47,2/
- Ciało / σάρξ 47,2/
- Krew / αἷμα 47,4/
- Miód / μέλι 51,1/.

Ad IV: C h r y s t u s O j c i e c, M a t k a, W y c h o -
w a w c a, T r e n e r . Lud Boży określa Klemens jako: lud wybra-
ny, lud święty, lud młody, lud nowy, pisklęta Pana, młode źrebaki,
niemowlęta, synowie, dzieci, dzieci Boże. Symbolem ludu Bożego
jest dziecko, które potrzebuje opieki i pomocy ze strony rodziców
i wychowawców. Chrystus zaspokaja wszystkie potrzeby ludu nowego,
czyli dziecka. Dlatego określany jest przez Klemensa jako:

-- Matka ludu młodego /dosłownie: matka niemowlęcia μήτηρ τοῦ νηπίου 42,3/

-- Ojciec ludu młodego /dosłownie: ojciec niemowlęcia πατήρ τοῦ νηπίου 42,3/

-- Kojąca troski pierś ojcowska /λαθικηδέα μαζὸν τοῦ πατρός 43,4/.

Jest czuły, dobry, troskliwy i wyrozumiały jak rodzice. Stąd nosi określenia:

-- ojcowski /πατρικός 84,1/

-- dobry /ἀγαθός 74,1/

-- łagodny /πρῶος 15,2/

-- troskliwy /κηδεμονικός 53,2/

- miły /ἥπιος 37,3/

- delikatny /ἀνειμένος 37,3/

- Słowo pocieszające /λόγος παραμυθητικός 1,2/.

Chrystus jest wychowawcą wszystkich ludzi w wymiarze uniwersalnym - historycznym i geograficznym. Jako Bóg jest wychowawcą doskonałym.

Stąd określenia:

-- Wychowawca jedyny /εἷς ὁ παιδαγωγός 10,2/

-- Wychowawca dobry /ἀγαθός παιδαγωγός 6,2/

-- Wychowawca najlepszy i bez zarzutu /ἀριστος καὶ ἀνεπίληπτος ἔστιν ὁ παιδαγωγός 62,2/

-- Wychowawca prawdziwy /ἀληθός παιδαγωγός 97,1/

-- Wychowawca niemowląt /παιδαγωγός νηπίων 84,1/

-- Wychowawca całej ludzkości /παιδαγωγός τῆς ἀνθρωπότητας 57,1/

-- Przez Mojżesza wychowawca ludu starego /δια Μωσέως παιδαγωγός τοῦ λαοῦ τοῦ παλαιοῦ 58,1/

-- Wychowawca Jakuba /τοῦ δὲ Ἰακώβ παιδαγωγός 56,3/

-- Nasz Wychowawca, święty Bóg, Jezus /ὁ ἡμέτερος παιδαγωγός ἅγιος θεός Ἰησοῦς 55,2/

-- Trener Jakuba /ὁ ἀλείπτης τοῦ Ἰακώβ 57,1/

-- Boski nasz Poskromiciel /ὁ θεός ἡμῶν πολοδόμης 15,3/.

Ad V: C h r y s t u s P a s t e r z , W ł a d c a ,
P r z e w o d n i k . Lud Boży określony jest często przez Klemensa jako owozarnia, której jedynym pasterzem jest Boski Zbawiciel. Jako Bóg, Chrystus jest doskonałym Pasterzem, który wyprowadza swoje owce z błędnej drogi na drogę właściwą; wybawia je od zatracenia. Funkcję

te obrazują określenia:

- Troskliwy Pasterz niemowląt / ὁ τῶν νηπίων κηδεμονικὸς ποιμὴν 84,1/
 - Najświętszy Pasterz / παναγίος ποιμὴν 84,1/
 - Piękny Pasterz / ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς 52,2/
 - Dobry Pasterz / ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν 37,3; 97,3ę por. J 10,11/.
- Pasterz, troszcząc się o owce, prowadząc je na właściwą drogę, jest zarazem ich przewodnikiem. Chrystus Dobry Pasterz jest przewodnikiem i wodzem, który swoje dzieci, lud Boży i całą ludzkość prowadzi do zbawienia. Z tego tytułu określany jest jako:
- Słowo Wódz wszystkich / ὁ τῶν ἅλων ἡγεμὼν λόγος 65,3/
 - Niebiański Przewodnik / οὐράνιος ἡγεμὼν 1,3/.
 - Słowo Kierujące / ὁ λόγος ὁ πειθάνιος 61,1/
 - Przewodnik dzieci / ὁ καθηγούμενος τῶν παιδῶν 52,2/
 - Przewodnik pobożności / θεοσεβείας καθηγεμῶν 1,1/
 - Przewodnik ludu nowego / τοῦ νεοῦ καθηγεμῶν λαοῦ 58,1/
 - Słowo Przewodnik całej ludzkiej natury / ὁ πάσης ἀνθρωπότητος καθηγεμῶν λόγος 55,2/

Jako pasterz Boski Zbawiciel jest nie tylko przewodnikiem, ale i władcą owczarni - ludu Bożego. Posiada władzę ustawodawczą i sądowniczą. Fakt ten obrazują następujące określenia:

- Chrystus Król / ὁ βασιλεὺς ὁ Χριστὸς 15,2; por. Zach 9,9/
- Głowa Królewska / βασιλικὴ κεφαλή 22,3/
- Głowa / κεφαλή 18,4; por. Ef 4,12, 22,3/
- Władca / δεσπότης 84,3-4/
- Sędzia / κριτής 4,2/
- Książę pokoju / ἄρχων εἰρήνης 24,2; por. Iz 9,5/
- Wielki nasz przywódca / ὁ μέγας ἡμῶν στρατηγός 65,3/.

Ad VI: **C h r y s t u s Ś w i a t ł o** - Nauczyciel "Ciemność" jest często synonimem błędu i niewiedzy, jak "światłość" jest symbolem prawdy i mądrości. Boskie Słowo, uosobiona Mądrość jest źródłem wszelkiej prawdy i jedynym jej Nauczycielem. Wybawia swój lud z ciemności i błędu prowadząc go ku zbawczej prawdzie. Te funkcje obrazują następujące określenia Chrystusa:

- Mądrość / σοφία 6,2/
- Mądrość Ojcowska / σοφία πατρική 97,3/
- Jedyny Nauczyciel / μόνος διδάσκαλος 25,2/
- Nauczyciel pedagogii / διδάσκαλος παιδαγωγίας 58,1/

- Słowo Nauczające / λόγος διδασκαλικός 1,4/
- Słowo Objawiające / λόγος δηλωτικός 2,1/
- Pan zawsze nauczający / κύριος ἀεὶ διδάσκων 17,3/
- Oświecający drogę / φωταγωγός 83,3/
- Słowo Prawdziwe / λόγος ὁρθός 101,1/
- Przedziwny Doradca / θαυμαστὸς σύμβουλος 24,2; por. Iz 9,5/.

Ideą dominującą, nadrzędną w relacji do wszystkich innych, jest idea Boga Zbawiciela, Boga miłującego człowieka, który litując się nad nędzą i słabością swego ludu wybawia go ze wszystkich nieszczęść i prowadzi do doskonałości dającej życie wieczne. Zbawienie jest jednym wielkim dziełem miłości Chrystusa, które, jak to już wcześniej zauważył W.Völker³⁰, obejmuje tak Wcielenie i Mękę, jak i do dziś trwające Wychowanie szeroko rozumiane³¹, jako prowadzenie Ludu Nowego do pełni życia.

- Chrystus Bóg - Życie wybawia swój lud od śmierci, dając mu udział w swym Boskim życiu;
- Chrystus - Boski Lekarz wybawia swój lud z choroby grzechu;
- Chrystus - Bóg, Pokarm prawdziwy, wybawia swój lud od głodu;
- Chrystus - Bóg, Ojciec, Matka, Wychowawca, Trener wybawia swój lud od sieroctwa i niedorozwoju;
- Chrystus Boski Przewodnik, Pasterz i Król wybawia swój lud od bezprawia i anarchii;
- Chrystus - Bóg, Światło Prawdy, Boski Nauczyciel wybawia swój lud od ciemności błędów i niewiedzy.

Chrystus w wykładzie I księgi "Pedagoga" jest przede wszystkim Bogiem Zbawiającym, zaspokajającym wszystkie potrzeby człowieka. Teocentryzm /chrystocentryzm/ i swoiście rozumiany antropocentryzm egzystują tu obok siebie. Z jednej strony w centrum zaintereso-

30 W.Völker, Der wahre Gnostiker nach Klemens Alexandrinus, Berlin 1952, 99: "Echt griechisch fasst Clemens Christi Liebeswerk, das in der Inkarnation begann, in der Passion einen Höhenpunkt erreichte und bis heute fort dauert, als eine Erziehung auf".

31 Por. F.Drażczkowski, Struktury semantyczne wyrazu παιδεία w dziele Klemensa Aleksandryjskiego Στροματευς, w: Z zagadnień literatury greckiej, Lublin 1978, 151.

sowania Klemensa jest człowiek i jego wszystkie potrzeby, z drugiej jednak strony tak samo ważne miejsce zajmuje Ten, który człowieka wyrwa ze wszystkich jego nieszczęść i zaspokaja wszystkie jego potrzeby. W zależności od funkcji, jakie pełni, nosi przeliczne imiona; tylko w jednym dziele Klemensa wyliczono ich aż sto czterdzieści, a streszczają się one wszystkie w imieniu Boga Zbawiciela.

3. Chrystus - Słowo Odwieczne, Bóg i Pan

Spécyficznym rysem chrystologii Klemensa jest wyeksponowanie na plan pierwszy Syna Bożego, Słowa Odwiecznego oraz jego funkcji, jakie pełnił od stworzenia świata i nadal sprawuje. Człowieczeństwo Chrystusa i jego historyczna działalność podczas pobytu na ziemi postraktowana jest drugorzędnie. Tendencja ta została zauważona tak przez dawnych, jak i współczesnych badaczy teologii Aleksandryjska. Th. Rütger twierdzi, że Klemensa bardziej interesuje bóstwo Chrystusa, dlatego w relacji do człowieczeństwa Chrystusa poświęca mu o wiele więcej miejsca³². A. Brontesi zauważył, że Pawłowa wizja Chrystusa, który stał się ofiarą, poniósł mękę i śmierć za nas ludzi, w teologii Klemensa schodzi na drugi plan³³.

Powyższe tendencje Klemensa znajdują swoje odbicie w nomenklaturze I księgi "Pedagoga". W trakcie narracji termin $\Lambda\delta\upsilon\varsigma$ - Słowo" powtarza się aż 127 razy. Drugie określenie najczęściej używane to rzeczownik " $\alpha\rho\theta\iota\varsigma$ Pan", występujący 105 razy. Obydwa terminy zdecydowanie eksponują bóstwo Chrystusa³⁴. Imię "Chrystus", z którym w pierwszym rzędzie kojarzy się Jezus Chrystus z Nazaretu, człowiek, syn Maryi, występuje zaledwie 48 razy; imię "Jezus" jeszcze mniej,

32 Th. Rütger, Die Leiblichkeit Christi nach Clemens von Alexandrien, "Theologische Quartalschrift" 108/1926/ 43: "Sein grösseres Interesse aber gehört ... der Gottheit Christi. So hat Clemens ohne sichtliche Bedenken Anschauungen vortragen können, in denen das Menschliche in Christus gegenüber dem Göttlichen verkürzt erscheint".

33 A. Brontesi, dz. cyt. 603: "Il concetto paolino di Cristo docausto per gli uomini e i concetti della passione e della morte passano in secondo ordine".

34 Zob. J 1,1: "Na początku było Słowo / $\Lambda\delta\upsilon\varsigma$ / a Słowo było u Boga,

bo tylko 22 razy; obydwą najczęściej w cytatach z listów św. Pawła.

W całej I księdze "Pedagoga" znajdujemy łącznie 563 określenia rzeczownikowe odnoszące się do Syna Bożego, Jezusa Chrystusa. Wśród nich aż 417 określa wprost lub eksponuje wyraźnie Bóstwo Słowa Wcielonego, jak np.: Bóg, Słowo, Pan, Zbawca, Sędzia, Stwórca, Władca, Wychowawca. Stanowi to 75% wszystkich określeń rzeczownikowych. Pozostałe 146 terminów eksponuje przede wszystkim człowieczeństwo lub w równym stopniu bóstwo i człowieczeństwo Chrystusa, jak np.: Człowiek, Jezus, Chrystus, Sługa, Ofiara, Baranek Boży, Potomek Dziewicy. Zatem aż 3/4 wszystkich określeń eksponuje boskość i Bóstwo Chrystusa, a tylko 1/4 zwraca uwagę na Jego człowieczeństwo. Ta wymowa liczb jest wielce znamienita, bo zdaje się potwierdzać spostrzeżenia wyżej cytowanych autorów. Chrystus I księgi "Pedagoga", to przede wszystkim Bóg, Syn Boży, Odwieczne Słowo Ojca, Boski Wychowawca i Nauczyciel, Stwórca i Władca. Klemens nie zapomina bynajmniej o człowieczeństwie Chrystusa, pierwszoplanowo jednak eksponuje Jego Bóstwo. Gdyby w oparciu o nomenklaturę chrystologiczną I księgi "Pedagoga" skreślić portret Chrystusa, to relacja bóstwa do człowieczeństwa wyrażałaby się stosunkiem 3 : 1. Obraz Chrystusa Słowa Odwiecznego, Boga i Pana zdecydowanie dominuje nad postacią Jezusa z Nazaretu, Syna Maryi.

4. Chrystus Boski Wychowawca, miłujący człowieka

W poprzednim paragrafie starano się odpowiedzieć na pytanie, kim przede wszystkim jest Chrystus w świetle nomenklatury I księgi "Pedagoga". Obecnie należałoby zapytać, jak przedstawia się charakterystyka Chrystusa Boga - Człowieka w świetle określeń przymiotnikowych wymienionego dzieła Klemensa. Inaczej mówiąc chodzi o pierwszorzędne cechy wyróżniające Boskiego Zbawiciela w narracji Aleksan-

i Bogiem było Słowo". Wyraz *κύριος* odnosi Klemens zarówno do Boga Ojca jak i Syna Bożego. Tylko dokładne badanie kontekstu pozwala określić kogo z dwu osób Boskich ma Klemens na myśli.

dryjozyka. Najczęstszą przydawką odnoszoną do Chrystusa jest przymiotnik ἀγαθός - dobry³⁵. Występuje on w dziele Klemensa aż 9 razy. Na uwagę zasługuje fakt, że omawiana przydawka aż 4 razy łączy się z rzeczownikiem ποιητής - Pasterz³⁶ oraz 3 razy z rzeczownikiem παιδαγωγός - wychowawca³⁷. Warto uświadomić sobie, że termin παιδαγωγός, występujący w badanym dziele Klemensa 72 razy, plusuje się na trzecim miejscu, po rzeczownikach λόγος i κύριος. Trudno zresztą oczekiwać, żeby było inaczej, skoro omawiany termin stanowi tytuł badanego dzieła. Natomiast termin ποιητής - Pasterz występując w I księdze "Pedagoga" 11 razy lokuje się dopiero na ósmym miejscu. Mając więc na uwadze samą częstotliwość występowania rzeczowników i przymiotników odnoszonych do Chrystusa, można by powiedzieć, że obok Chrystusa Słowa Odwiecznego, Boga i Pana, jawi się na drugim miejscu obraz Chrystusa dobrego Wychowawcy, Chrystusa dobrego Pasterza. W trakcie lektury dzieła Klemensa można zauważyć, że funkcje Pasterza przejmuje często Wychowawca i odwrotnie. Jeśli lud Boży przyrównywany jest do owczarni, jawi się obraz Pasterza; jeśli do dzieci - przywoływana jest postać Wychowawcy. W sumie obydwa te obrazy nakładają się na siebie /por. 84,1/. Dominację jednak przejmuje obraz Pedagoga. W Nowym Testamencie Chrystus nigdzie nie jest określony jako παιδαγωγός - Wychowawca, natomiast często nazywany jest pasterzem³⁸. Być może więc Klemens identyfikując Wychowawcę z Pasterzem chciał niejako zbliżyć do Biblii wprowadzony przez siebie termin παιδαγωγός.

Dobry wychowawca, nazwany jest też przez Klemensa "najlepszym Wychowawcą" /ἄριστος παιδαγωγός 62,2/. Jego dobroć w różny sposób i w różnych okolicznościach się przejawia. Fakt, że Chrystus oddał za nas życie jest najlepszym owocem jego dobroci: "do tego stopnia był dobry, że umarł za nas" /85,2/. Dobroć może przejawiać się jako hojność. Klemens zauważa, że Chrystus "sam wyznaje, że jest dobrym pasterzem: jest hojny, gdyż daje za nas to, co ma największego, swoje życie" /85,2/. Dobroć może się przejawiać w postawie służebnej. Dobry służy innym. Zdaniem Klemensa "Takim jest nasz Pedagog, rzeczywiście jest dobry. Nie przybyłem - mówi - aby mi służono, lecz aby służyć.

35 Por. Łk 18,19: "Czemu nazywasz Mnie dobrym? Nikt nie jest dobry, tylko sam Bóg".

36 I Paed 37,2; 84,2; 85,2; 97,3.

37 Tamże 6,2; 66,2; 98,2.

38 J 10,9.11.16; 1 P 2,35; 1 P 5,4; Hbr 13,20.

Dlatego w Ewangelii ukazany jest jako utrudzony, bowiem poświęca się dla nas i, da swoje życie na okup za wielu"³⁹. Dobroć Chrystusa przejawia się w całej Jego postawie i charakterze. Jest On łagodny / *πραγος* /, miły / *ηπιος* / i delikatny / *ανεπιμενος* /. Nie oznacza to jednak, że stosuje źle rozumianą pobłażliwość. Jako dobry wychowawca szuka prawdziwego dobra swoich wychowanków. "Charakter Jego, ze względu na dobro, nie jest ani zbyt surowy, ani zbyt łagodny" /98,1/. Jeśli trzeba potrafi również ganić i kajać. Klemens zaznacza jednak, że "Pan nie gani z nienawiści ludzi, gdyż sam cierpiał za nas. Pedagog, który jest bardzo dobry, rozpoczyna naganę umiejętnie od złorzeczenia używając ostrych słów bicia, aby rozbudzić oziębiałość umysłu, to znowu zmieniawszy metodę usiłuje osiągnąć cel poprzez zachętę" /66,2/.

Dlatego też dobroć w Chrystusie harmonijnie łączy się ze sprawiedliwością. Przydawka *δικαιος* - sprawiedliwy jest 9 razy odnoszona do Chrystusa, podobnie jak przymiotnik *αγαθος*. Klemens nie poświęca więcej miejsca na ukazanie tej cechy. Wyprowadza ją głównie z Boskości Chrystusa. Sprawiedliwość należy do istoty Boga. Zdaniem Klemensa "sprawiedliwość i dobro to jest oczywiście Bóg" /88,1/. W określeniach przymiotnikowych Boskość Chrystusa jest często eksponowana. Aż 5 razy przymiotnik *θεος* - boski odnoszony jest do Chrystusa. Obok złożenia "dobry Wychowawca", które, jak wyżej powiedziano, występuje 3 razy, określenie "*θεος παιδαγωγος*" - boski Wychowawca występuje 2 razy /81,1; 97,3/. Boskość Chrystusa eksponują odnoszone do Niego przyławki: *τελειος* - doskonały /4 razy/, *αγιος* - święty /3 razy/, *αναμωρτητος* - bezgrzeszny /2 razy/, *ανεπιληπτος* - bez zarzutu /2 razy/, *σωτηριος* - zbawczy /2 razy/, *παναγιος* - najświętszy /1 raz/, *παντοκράτος* - wszechmocny /1 raz/, *αιωνιος* - odwieczny /1 raz/. Chrystus jest doskonałym Pedagogiem dzięki swemu Bóstwu. Bowiem boska Jego natura jest głównym źródłem, z którego wypływają trzy główne cechy doskonałego Wychowawcy. Oto jak Klemens charakteryzuje postać dobrego Wychowawcy: "Godny wiary jest boski Pedagog ozdobiony trzema najpiękniejszymi przymiotami: wiedzą, życzliwością i autorytetem. Wiedzą, ponieważ jest On Mądrością Ojca: "Cała mądrość od Boga pochodzi, jest z Nim na wieki". Autorytetem, gdyż jest Bo-

39 Zob. Mt 20,28; Kpł 26,21,23,27.

giem i Stwórcą: "Wszystko przez Niego się stało, a bez Niego nic się nie stało". Życzliwością, bowiem sam wydał siebie na ofiarę za nas: "Dobry pasterz daje życie swoje za owce" i On rzeczywiście je złożył⁴⁰. W powyższym cytacie Klemens wyraźnie nazywa Chrystusa Bogiem i Stwórcą.

Po przydawkach *δικαίος* oraz *ἀγαθός* na drugim miejscu lokuje się określenie *φιλόανθρωπος* - miłujący człowieka. Przymiotnik ten aż 6 razy został odniesiony do Chrystusa. Rzecz znamienita, występuje on głównie w założeniach z rzeczownikami: *λόγος*, *κύριος*, *θεός*. Tylko jeden raz łączy się z terminem *ποιμήν* - pasterz /85,2/. W ten sposób Klemens ponownie akcentuje Bóstwo Chrystusa, który z miłości do nas ludzi, zapragnął być jednym z nas. Według słów Klemensa Chrystus "jest bardzo życzliwy /*μεγαλωφελής* / i miłuje człowieka / *φιλόανθρωπος* / bo chciał być bratem dla człowieka, chociaż mógł być Panem" /85,2/. Przejawem miłości Boga - Człowieka do ludzi są wszystkie zabiegi wychowawcze, jakie stosuje on wobec ludu zbawionego. "Będąc jednocześnie Pedagogiem i Sędzią sędzi tych, którzy są mu nieposłuszni; miłujący ludzi /*φιλόανθρωπος* / Logos również nie przemilcza ich grzechów, lecz doświadcza ich, by się nawrócili" /58,2/. Dalszym dowodem, że Boski Logos kocha człowieka jest ciągła pomoc, jaką mu świadczy, troska i opieka, jaką go otacza. Według słów Klemensa "kocha Bóg człowieka /*φιλόανθρωπος ὁ θεός* /, kocha go także Słowo Odwieczne /*φιλόανθρωπος ὁ λόγος* /. Kto miłuje kogoś, chce mu pomagać, a ten, kto pomaga, jest z pewnością lepszy od tego, kto nie pomaga; nie ma żadnej rzeczy lepszej od dobra, dobro zatem pomaga. Dobrem zaś jest Bóg, a więc Bóg pomaga. Dobro, o ile jest dobrem, nic innego nie czyni, jak tylko pomaga, a więc Bóg pomaga zawsze. /.../ I pomaganie dobrowolne nie jest niczym innym jak troszczeniem się o człowieka. Zatem Bóg troszczy się o człowieka i opiekuje się nim. Ujawnia to w działaniu, nauczając go poprzez swego Syna, który jest prawdziwym współnikiem miłości Bożej ku ludziom /*τοῦ θεοῦ φιλοανθρωπίας* 63,1-3/.

W świetle określeń przymiotnikowych I księgi "Pedagoga" Chrystus jawi się nam jako Boski Wychowawca, który harmonijnie łączy w sobie cechy boskie i ludzkie. Będąc prawdziwym bogiem i

40 Paed I 97,3; Puton 125; zob. Syr 1,1; J 1,3; 10,11.

prawdziwym człowiekiem, z jednej strony określany jest jako boski, doskonały, święty, bezgrzeszny, bez zarzutu, zbawczy, najświętszy, wszechmocny - z drugiej zaś jako przeznaczony na cierpienia, utrudzony, zmęczony, służący człowiekowi. Jako doskonały Pedagog łączy w sobie cechy pozornie przeciwstawne: będąc dobrym nie przestaje być sprawiedliwym; jest łagodny, miły i delikatny, ale jak trzeba potrafi być wymagający i surowy. Pierwszoplanowo jednak ukazuje się jako Boski Wychowawca, pomagający człowiekowi, troszczący się o jego zbawienie, opiekujący się ludźmi, dobry i życzliwy Bóg, miłujący człowieka.

Z a k o ń c z e n i e

Jak zaznaczono na początku ograniczenie badań do jednej tylko książki jednego dzieła Klemensa nie pozwala na snucie zbyt daleko idących konkluzji na temat jego chrystologii. Z drugiej jednak strony badania szczegółowe, nawet niewielkiego wycinka twórczości, rokują nadzieje na wykrycie pewnych linii wiodących, jakie dominują w całej teologii Aleksandryjczyka. Prezentowany zatem powyżej materiał upoważnia do postawienia wniosków, które chcą być czymś więcej, niż zwykłymi hipotezami roboczymi.

Pierwsza konkluzja, jaka się nasuwa, dotyczy postawionej przez Quastena tezy o logocentryzmie Klemensa Aleksandryjskiego. Można by więc odpowiedzieć, że w świetle onomastyki I książki "Pedagoga" teza powyższa byłaby trudna do utrzymania. Prędzej należałoby mówić o "soteriocentryzmie" naszego autora. Cała bowiem przeogromna nomenklatura chrystologiczna na pierwszy plan eksponuje Chrystusa Boga Zbawiającego w ujęciu dynamicznym. Nie może ująć uwagi ogromne bogactwo imion i określeń, które Klemens odnosi do Chrystusa. Należy też dodać, że jest to onomastyka biblijna. W liczbach względnych na 87 określeń rzeczownikowych 48 spotykamy w Biblii; 39 jest poza biblijnych. Zatem 55% to określenia biblijne. Procent ten będzie o wiele wyższy, jeśli zsumujemy wszystkie określenia rzeczownikowe. Jak wspomniano już wcześniej, jest ich łącznie 563. Z tej liczby aż 433 to określenia spotykane w Piśmie św. Zatem można powiedzieć, iż 77% określeń rzeczownikowych zaczerpnął Klemens z Biblii. Zresztą to na-

stawienie na Biblię jest charakterystyczne dla prawie wszystkich Ojców Kościoła, dla Klemensa zaś w szczególności⁴¹. W chrystologii Klemensa notujemy tendencję do wieloaspektowego, w miarę wszechstronnego, ujęcia postaci Boga - Człowieka, który wybawia swój lud ze wszystkich nieszczęść i prowadzi go do doskonałości dającej życie wieczne, Chrystusa Boga - Życie, który wybawia swój lud od śmierci, Chrystusa Boskiego Lekarza, wybawiającego z choroby grzechu, Chrystusa Boga, który jest Pokarmem Życia i wybawia lud swój od głodu, Chrystusa, który jest Ojcem, Matką, Trenerem, Wychowawcą, Przewodnikiem, Pasterzem, Królem, Światłem, Prawdą i Nauczycielem. Przy tym wszystkim postawienie akcentu na boskości i odwieczności, poszerza i ubogaca obraz Syna Bożego, w przeciwieństwie do współczesnych tendencji eksponujących postać historyczną Jezusa Chrystusa z Nazaretu, które raczej ją zubożają i pomniejszają, nie mówiąc już o tym, że w konsekwencji dalszej prowadzą do swoistej formy współczesnego arianizmu. Obraz Chrystusa Boskiego wychowawcy, miłującego człowieka, Syna Bożego, który "słusznie nazywa się Pedagogiem, gdyż prowadzi nas, dzieci do zbawienia" /53,3/, kompletuje przedstawioną przez Klemensa Aleksandryjskiego wizję Chrystusa Boga Zbawiającego. Niniejsze rozważania można by zakończyć refleksją o aktualności wyżej zarysowanego szkicu chrystologii. Nie można przecież przeczyć faktowi, że Piotr naszych czasów, Jan Paweł II u progu swego pontyfikatu w encyklice "Redemptor hominis" ukazał ludzkości postać Chrystusa, Boga, który jest Zbawicielem człowieka.

ks. Franciszek Drączkowski - Lublin

41 A. Quacquarelli, Scuola e cultura dei primi secoli cristiani, Brescia 1974, 14: "... ma la sua /di Clemente/ vera formazione, come quelle di tutti i Padri della Chiesa, è biblica. Il filo conduttore che lo guida è la Sacra Scrittura". Por. F. Drączkowski, Dowartościowanie kultury intelektualnej przez Klemensa Aleksandryjskiego jako rezultatu polemiki antyheretyckiej, "Studia Pelplińskie" 10/1975/ - 197-199 paragraf pt. "Postulat dowartościowania roli Pisma świętego : poprawnej egzegezy".

ABRISS DER CHRISTOLOGIE VON KLEMENS VON ALEXANDRIEN
IM LICHT DER ONOMASTIK DES ERSTEN BUCHES DES "PÄDAGOGEN"

/Zusammenfassung/

Im ersten Buch des "Pädagogen" treffen wir 87 verschiedene Substantiv- und 53 Adjektivbezeichnungen, die auf die Person von Jesus Christus bezogen sind. In den meisten Fällen stammen diese Bezeichnungen aus der Bibel. Die Leitlinie und Achse, um die herum alle diese Bezeichnungen gruppiert werden können, ist die Idee des erlösenden Gottes, des den Menschen liebenden Gottes, der sich über die Not und Schwachheit seines Volkes erbarmt und es von allem Unglück erlöst und zur Vollkommenheit führt, die wirkliches Leben schenkt. Die Idee der Erlösung wird hier sehr weit verstanden. Christus als Gott und Leben erlöst sein Volk vom Tode und gibt ihm Anteil an seinem göttlichen Leben; als göttlicher Arzt erlöst er sein Volk von der Krankheit der Sünde; als wirkliche Nahrung erlöst er sein Volk vom Hunger; als Vater, Mutter, Erzieher und Trainer rettet er sein Volk vor Verwaisung und Zurückgebliebenheit; als Führer, Hirt und König schützt er sein Volk vor Verirrung, Unrecht und Anarchie; Christus als Gott, Licht der Wahrheit und göttlicher Lehrer erlöst sein Volk von der Finsternis des Irrtums und der Unwissenheit. J. Quastens These von Klemens' Logozentrismus wäre im Lichte der Onomastik des 1. Buches des "Pädagogen" nur schwer aufrechtzuerhalten. Man müsste eher vom "Soteriozentrismus" unseres Autors sprechen. Das Bild Christi als des ewigen Wortes, Gottes und Herrn dominiert entschieden über der Gestalt des Jesus Christus von Nazareth, des Sohnes der Maria. Im Lichte der Adjektivbezeichnungen erscheint Christus in erster Linie als göttlicher Erzieher, der göttliche und menschliche Züge harmonisch in sich vereint; er ist vollkommen, heilig, sündlos, heilsam, allmächtig, zum Leiden bestimmt, beladen, gemartert und dem Menschen dienend; er erscheint als guter und freudlicher Gott, der den Menschen liebt, ihm hilft und sich um seine Erlösung sorgt.